

ВІДГУК

**офіційного опонента про дисертацію Ніщенко Мар'яни Едуардівни
з теми «Формування соціокультурної компетентності учнів основної
школи на матеріалах синтаксису простого речення», подану на
здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за
спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання
(українська мова)**

За Концепцію нової української школи (в умовах реформування загальної середньої освіти), передбачається створення такої школи, де діти будуть навчатися через діяльність, а основна увага спрямована на розвиток компетентностей, а не запам'ятовування фактів. Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності.

Одними з ключових компетентностей, визначених новою українською школою, є: спілкування державною мовою; соціальна та громадянська компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; обізнаність та самовираження у сфері культури. Реалізація особистості неможлива без її компетентності у соціокультурній сфері, в якій сформульовані цінності, що є основою для орієнтування в різноманітних соціальних відносинах. Соціокультурну компетентність особистості можна визначити як рівень засвоєння індивідом основних духовних цінностей світової та національної культурної спадщини, як його здатність формувати себе в просторі культури, передусім як творця, а не пасивного споживача культурної продукції. Надзвичайно важливою є соціокультурна компетентність сучасної молоді, яка формується під значним впливом масової культури,

часто позбавленої національної сутності та колориту, що знижує потенціал розвитку українського суспільства та можливість становлення досконалої національно-мовної свідомої особистості.

Актуальність обраної теми та її зв'язок з напрямками наукових досліджень

Дослідження проблеми формування соціокультурної компетентності особистості є досить актуальним, оскільки кожна людина – істота соціальна, а сучасне суспільство потребує від неї володіння певними соціальними та культурними знаннями і вміннями (освіченість, культура спілкування та поведінки, комунікабельність, здатність до самореалізації в суспільстві, знання особливостей культури свого та інших народів, уміння творчо виконувати будь-яку справу).

Формування в учнів соціокультурної компетентності є однією з надважливих у процесі навчання української мови, оскільки вона передбачає знання національно-культурних особливостей соціальної та мовної поведінки носіїв мови, їхніх звичаїв, етикету, соціальних стереотипів, історії та культури, а також способів використання цих знань у процесі спілкування.

Особливого значення проблема формування ціннісних орієнтацій набуває в підлітковому та юнацькому віці, коли пробуджується інтерес до власного внутрішнього світу, що виявляється в самозаглибленні, розмірковуванні над власними переживаннями, думками. Відповідно постає завдання такої цілісної організації освітнього простору, у якому учням буде надано відповідну педагогічну підтримку, важливу для їхнього особистісного становлення та розвитку. Тому формування таких цінностей школяра необхідно розглядати як одне з найважливіших завдань освітнього процесу.

У роботі М. Е. Ніщенко закладено міцні теоретичні підвалини для формування соціокультурної компетентності на уроках української мови – розділ синтаксису простого речення. Незважаючи на багатоаспектність дослідження соціокультурної компетентності (с. 19-20), дисертантка вбачає його актуальність у визначенні суті, місця, змісту й ознак

сформованості соціокультурної компетентності; наявності соціального запиту на випускників, які мають соціокультурний досвід; умінні реалізовувати учневі (випускникові) себе як соціально адаптовану та культурну особистість у суспільстві.

Актуальність роботи підтверджено також тим, що вона спрямована на розв'язання освітніх завдань, передбачених державними документами (Законом України «Про освіту», Державним стандартом базової і повної середньої освіти, концепцією «Нова українська школа», шкільною програмою з української мови), а також виконана у руслі планових наукових досліджень НАПН України, зокрема, відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України «Методика навчання української мови учнів 8-9 класів». Тему дисертації затверджено 2014 року, а публікації автора з 2015 року свідчать про достатній час для висвітлення матеріалів дослідження.

З огляду на зазначене можна стверджувати про своєчасність, соціальну й наукову значущість дослідження М. Е. Ніщенко.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз дисертації М. Е. Ніщенко дає підстави стверджувати, що наукові положення дослідження є достатньо обґрунтованими. Вступ містить усі необхідні компоненти. Мета й завдання дисертації чітко визначені й структуровані відповідно до предмета та об'єкта дослідження.

У роботі обґрунтовано вибір методів дослідження (теоретичних, емпіричних), теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення філософії і лінгвістики про єдність і взаємовплив людського буття, мислення і мови; психолого-педагогічні теорії про взаємозв'язок навчання, виховання й розвиток особистості; дослідження дидактів і лінгводидактів з проблем удосконалення змісту мовної освіти й оптимізації навчально-виховного процесу, що свідчить про різнобічність дослідження проблеми; визначено й використано достатню джерельну базу (список використаної літератури становить 243 позиції), що забезпечило системність і повноту студіювання досліджуваної проблеми. Участь в

експерименті брали 5 навчальних закладів загальної середньої освіти різних регіонів України, зокрема, 87 вчителів української мови, 307 учнів, що є достатнім для повноцінного аналізу й достовірності результатів.

Апробацію дослідження відображено в 17 публікаціях, 4 з яких у фахових виданнях України, 1 в зарубіжному. Авторка взяла участь у 14 конференціях різних рівнів, на яких доповідала про результати наукового доробку. Усі дослідження, висвітлені в роботі, отримані автором особисто. Наукові положення, висновки й рекомендації, сформульовані й подані в дисертації, є обґрунтованими, логічними й послідовними. Прослідковується осмисленість наукового пошуку дисертантки, а також взаємозв'язок теоретичних положень із практичними рекомендаціями. Схвальної оцінки заслуговує теоретичний аналіз наукових праць, які стали фундаментом для розв'язання проблеми формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалі синтаксису простого речення.

Дослідниця зосереджує увагу на актуалізації термінів «самість», «самосвідомлення», «самовизначення», «самоствердження», які важливі для розуміння проблеми сприйняття учня не лише як суб'єкта освітнього процесу, але й як суб'єкта власного розвитку (с. 36). Позитивним у роботі вважаємо увагу до сфер життєдіяльності учня (пізнання, предметно-практичної діяльності, захоплення, спілкування), матеріал яких використано для вивчення синтаксису простого речення.

У першому розділі М. Е. Ніщенко аналізує психолого-педагогічні передумови формування соціокультурної компетентності учнів основної школи, особливості компетентнісного навчання української мови, визначає лінгвістичні й лінгводидактичні засади формування соціокультурної компетентності з опорою на категорійний апарат дослідження. Дисертантка обґрунтовує місце соціокультурної компетентності з ієрархії шкільних компетентностей, визначаючи як предметну (галузеву). У структурі компетентності орієнтується на ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційний та поведінковий складники. Саме ці компоненти є орієнтирами впродовж констатувального, формувального та

експериментального етапів. Характеризує групу мотивів навчання (зокрема, й до навчання української мови); складники формування соціокультурної компетентності; компоненти цілісності людини; покоління Z; значення кожного шкільного предмета як засобу розвитку дитини (с.45-53). Позитивним для дослідження є те, що дисертантка пояснює різницю між предметною і галузевою, соціальною та культурною компетентностями; визначає складники компетентнісного навчання (ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційний, поведінковий), які й стануть критеріями вимірювання сформованості соціокультурної компетентності; доходить висновків, що теоретичний матеріал необхідно презентувати на культурологічному мовному масиві (с. 61).

М. Е. Ніщенко розробила методику формування соціокультурної компетентності на синтаксичному матеріалі, оскільки у системі шкільної українськомовної освіти ключову позицію відведено синтаксису, і саме його організація актуалізує всі одиниці нижчих рівнів (с. 69). Авторка зосереджує увагу на характеристиці речень за ознакою комунікативного наміру, розглядає можливості мовних тем для системного формування соціокультурної компетентності у процесі навчання синтаксису простого речення; узагальнює практичні рекомендації для організації уроків української мови із залученням міжпредметних зв'язків, рольових ситуацій – вивчення синтаксису через призму соціального і культурного досвіду нації (с. 85). Теоретичне осмислення обраної проблеми неможливе без обґрунтування семантичного поля базових понять (принцип, метод, прийом; компетентнісний підхід, компетенція, компетентність, ключова компетентність, предметна компетентність, міжпредметна компетентність, соціокультурна компетентність, соціальна роль, соціалізація, освітнє середовище, цільовизначення, рефлексія, система вправ тощо), чітке визначення, розмежування й аналіз яких автор подає у підпункті 1.4., що має значення для розроблення методики формування соціокультурної компетентності учнів.

Другий розділ дисертації стосується практичного дослідження означеної проблеми в сучасній школі (аналіз програм, підручників,

посібників, дисертацій; вивчення досвіду роботи 150 вчителів української мови і літератури з формування соціокультурної компетентності у процесі вивчення синтаксису (проаналізовано 40 конспектів уроків, наданих учителями, 20 конспектів, надрукованих у часописах, відвідано 37 уроків, здійснено анкетування вчителів та учнів (с.130-132); визначення дидактичних передумов формування соціокультурної компетентності, зосереджуючись на принципах, формах, методах, прийомах, засобах формування соціокультурної компетентності). Дослідивши програми, підручники, М. Е. Ніщенко робить висновки, що здебільшого в підручниках української мови є й на уроках недостатньо приділено уваги формуванню соціокультурної компетентності, зокрема, тому, що вчителі й автори підручників нерідко ототожнюють соціокультурну компетентність із культурологічною функцією носія мови, а опанування компонентів «соціо» і «культура» має відбуватися комплексно. Основними чинниками впливу на розвиток учнів має бути оптимальний добір принципів, методів, прийомів, засобів навчання, у зв'язку з чим автор переглядає методичний інструментарій сучасного навчання української мови, акцентуючи на комунікативному синтаксисі й орієнтації на задоволенні щоденних комунікативних потреб мовців. Авторка пропонує систему вправ і завдань для розвитку соціокультурної компетентності учнів на матеріалах синтаксису простого речення (с. 149-154), виділяючи у ній три етапи (уведення до соціокультурного середовища, розв'язання проблем соціокультурного характеру, самостійне інтерпретування соціокультурних ролей), що дасть можливість сформувати свідому національно-мовну особистість зі спектром культурних цінностей та адаптовану в соціумі.

Фахову компетентність й обізнаність дослідниці з усіма аспектами наукової проблеми засвідчує третій розділ дисертації – це експериментально-дослідне навчання за розробленою методикою, аналіз та узагальнення його результатів. Авторка чітко структурує експеримент за трьома етапами: аналітико-констатувальним (теоретичне вивчення й обґрунтування, узагальнення дослідженої проблеми, формулювання мети і завдань констатувального експерименту та аналіз його результатів);

теоретико-модельовальним (розроблення експериментальної методики формування соціокультурної компетентності, добір методичного інструментарію для авторської методики, розроблення рівнів, критеріїв і показників сформованості соціокультурної компетентності), експериментальним (впровадження в експериментальні заклади авторської методики формування соціокультурної компетентності, аналіз результатів дослідного навчання, окреслення перспектив дослідження). Авторка довела ефективність розробленої методики, підтвердивши визначенням результатів сформованості ціннісних орієнтацій, оцінюванням досягнень когнітивного, емоційного, поведінкового рівнів (пп. 3.2.).

У висновках М. Е. Ніщенко подає науково обґрунтовані результати, які відповідають поставленим завданням дисертаційного дослідження.

Достовірність та наукова новизна результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях

Достовірність результатів дослідження забезпечено науково-методичним обґрунтуваннями вихідних положень, використанням теоретичних, емпіричних методів, що відповідають меті й завданням дослідження, позитивними результатами впровадженої експериментальної методики, апробацією достатньої кількості і повноти публікацій, висвітленням матеріалів дослідження на конференціях різних рівнів, впровадженням авторської методики у ЗЗСО України.

Щодо наукової новизни, то вона не викликає сумнівів, оскільки авторка вперше обґрунтувала наукові засади формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах уроків вивчення синтаксису простого речення. Практична цінність дослідження полягає в можливості використання основних положень дослідження в освітньому процесі (зокрема, й на уроках української мови) ЗЗСО та у процесі вивчення методичних дисциплін у ЗВО.

Зміст наукового дослідження достатньо повно відображено в авторефераті дисертації, у якому, крім основних положень, подано фактичні результати й загальні висновки, що ідентичні дисертаційній роботі. Дисертація та автореферат оформлені згідно з чинними вимогами.

Дискусійні положення й зауваження

Попри високу оцінку опонованої дисертації висловлюємо такі зауваження і побажання:

1. Завданням 4 дисертації є: «розробити систему завдань і вправ, спрямовану на формування соціокультурної компетентності, дібрати й обґрунтувати форми, методи, прийоми і засоби, що становлять основу експериментальної методики», яке дисертантка добре виконала. Однак робота лише виграла б, якби в додатках було комплексно і більш детально представлено розроблені вправи і завдання, використані у процесі впровадження експериментальної методики, адже в тексті дисертації презентовано лише окремі зразки таких завдань.

2. У тексті дисертації (другий розділ) часто (с.113-118) авторка вдається до суб'єктивних оцінок: «цікаві/нецікаві», говорячи про вправи у підручниках, не завжди мотивуючи таку констатацію. Бажано було б дати чіткіше тлумачення умов добору вправ для формування соціокультурної компетентності з погляду зацікавленості ними учнями.

3. Авторка дібрала чітку систему вправ і завдань (враховуючи комунікативний, ціннісний, емоційний, поведінковий складники компетентності) для формування соціокультурної компетентності учнів на матеріалах синтаксису простого речення. Варто б запропонувати також критерії оцінювання тих вправ та показники визначення відповідності їх інтересам і вподобанням учнів.

4. Для кращого зорового сприйняття доцільно було б у третьому розділі представити модель формування соціокультурної компетентності учнів на матеріалах синтаксису простого речення у схематичному зображенні. Це дало б можливість зразу краще побачити її структуру (мету, завдання, принципи, методи, прийоми, засоби навчання, види завдань, критерії оцінювання тощо на кожному етапі навчання).

5. Незважаючи на загалом грамотне оформлення тексту дисертації, усе ж таки трапляються поодинокі мовні огріхи (с. 26, 27, 127, 104, 109, 127, 182, 199, 202), технічні недогляди. Варто також оформити відповідно до чинних вимог публікації автора.

Зазначені зауваження до дисертаційної роботи здебільшого дискусійного чи рекомендаційного характеру, вони не применшують значення роботи і загальної високої оцінки, однак можуть стати поштовхом для дискусії під час захисту результатів дослідження і наукових перспектив автора.

Загальний висновок

Викладене вище дає підстави вважати, що дисертація «Формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах синтаксису простого речення» є оригінальним, цілісним, самостійно виконаним, завершеним та науково виваженим дослідженням, яке відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, а її автор – Ніщенко Мар'яна Едуардівна – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова).

Офіційний опонент –

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету

Н. В. Подлевська

Підпис Н. В. Подлевської засвідчую:

перший проректор,
проректор з науково-педагогічної
та наукової роботи

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
М. П. Войнаренко